

ДИПЛОМАТИЧНА БОРОТЬБА МІЖ КРАЇНАМИ АНТАНТИ ЗА "ОСМАНСЬКУ СПАДЩИНУ" В 1914–1916 РОКАХ

У статті проаналізовано вплив суперечностей між Великою Британією, Францією та Росією стосовно розподілу території Османської імперії на протистояння між Антантою та центральними державами.

The article analyzes the impact of contradictions between Britain, France and Russia over division of the territory of the Ottoman Empire on the confrontation between the Entente and the Central Powers

Однією з найбільш гострих проблем у відносинах країн Антанти протягом Першої світової війни були суперечності між Великою Британією, Францією та Росією за розподіл величезних, стратегічно розташованих, багатих на природні ресурси територій Османської імперії. Ці протиріччя мали значний вплив загалом як на дипломатичне, так і військове протистояння між Антантою та країнами Четверного союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Османською імперією, Болгарією).

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених суперечностям Антанти в "східному питанні", і досі є суттєві розбіжності щодо цього між істориками, передусім західними та російськими. Тривають дискусії стосовно того, хто першим ініціював домовленості про розподіл османських володінь і які це мало наслідки для перебігу Першої світової війни. Зокрема, радянський історик А. Ніконов, сучасний російський вчений В. Ємець стверджували, що Велика Британія та Франція сприяли втягненню Османської імперії у війну, щоб потім поділити між собою її терени, і саме Лондон та Париж ініціювали домовленості про їхній розподіл [7, с. 305-352; 12]. Західні вчені М. Андерсон, М. Макфі навпаки акцентували увагу на агресивних намірах царського уряду, стосовно захоплення Константинополя та Чорноморських проток, що спонукало Порту до зближення з Німеччиною і, зрештою, вступу у війну на її боці. Ці дослідники зауважують, що вимоги Петербурга укласти угоду про приєднання до Росії Константинополя та Проток спонукали Лондон та Париж розпочати переговори про поділ "османської спадщини" [23; 31]. Саме вищезгадані дискусійні питання піднімаються у запропонованій статті.

1 серпня 1914 р. розпочалася Перша світова війна. 31 жовтня того року, після напруженої дипломатичної та внутрішньополітичної боротьби, у війну на боці центральних держав (Німеччини та Австро-Угорщини) вступила Османська імперія. Країни Антанти ще до вступу у війну Османської імперії, висловлювали згоду на врегулювання питання Чорноморських проток, після перемоги над центральними державами, з врахуванням російських побажань, у якості компенсації Росії за її участь у війні, якщо вона буде, у свою чергу, дослухатися до побажань союзників. Тобто вже тоді започатковувалась тенденція стимулювання Парижем та Лондоном російської активності у війні обіцянками встановлення контролю Петербурга над Босфором та Дарданеллами, яка в подальшому отримає більш чіткі та конкретні обриси [11, с. 540–544, 572–576].

Велика Британія та Франція були занепокоєні тим, що Росія, зважаючи на вступ у війну Османської імперії, зосередить проти неї значні військові контингенти, щоб якомога швидше розгромити цього супротивника й виконати одне з головних своїх завдань у війні – захоплення Константинополя та Проток. Лондон та Париж усвідомлювали, що передислокація російських військ із німецько-російського фронту на турецько-російський дозволить Німеччині, у свою чергу, перевести частину своїх військових сил із східного фронту на західний. Враховуючи те, що французькі та британські війська в той час ледь

стримували тиск німецьких армій у Фландрії, то вищезгадана перспектива загрожувала російським союзникам катастрофічними поразками. Крім того, британський уряд побоювався того, що у відповідь на діяльність османських агентів у Ірані, Росія введе туди свої збройні сили і це порушить статус-кво у цій країні на користь Петрограда. Керуючись такими міркуваннями, британський статс-секретар із закордонних справ Е. Грей 9 листопада (27 жовтня) 1914 р. повідомив російському послу у Лондоні О. Бенкендорфу, що сподівається на те, що Росія не завдасть шкоди "спільній справі" своїми діями в Ірані, а також не послабить російсько-німецький фронт, щоб за рахунок цього посилити свої можливості у боротьбі з Османською імперією, оскільки "все одно її доля залежить від результату боротьби з Німеччиною... і, якщо вона буде розчавлена, доля Константинополя та Проток не може бути вирішена інакше, ніж з російськими вигодами" [3, с. 45; 22, с. 102–103].

Російська дипломатія, звичайно, позитивно сприймала обіцянки Лондона щодо забезпечення російських інтересів стосовно Проток, і це стимулювало її, у свою чергу, враховувати прохання західних союзників [33, с. 129]. Можна погодитись з думкою сучасного українського дослідника К. Русакова, що Росія у другій половині листопада 1914 р. "з особливим задоволенням дала згоду" на анексію Великою Британією Єгипта, оскільки сподівалась, що це гарантує їй вирішення на власну користь питання Проток [19, с. 127].

Французький президент Р. Пуанкаре у своїх мемуарах зазначав, що "російська політика в кінці 1914 р. – на початку 1915 р. в дійсності могла лише в загальних рисах визначити свої наміри у питанні Константинополя та Проток", враховуючи до того ж те, що між Миколою II, міністром закордонних справ С. Сазоновим та військовим і військово-морським керівництвом країни тривали "запеклі дискусії" з цього приводу [18, с. 499]. Проте, як доповідав британський посол у Петрограді Дж. Бьюкенен Е. Грею 27 листопада 1914 р., у Росії налаштованість щодо Константинополя та Проток досить швидко ставала все радикальнішою і відповідно вимоги царської дипломатії дедалі рішучішими. Зокрема Дж. Бьюкенен писав: "Із останніх розмов з міністром закордонних справ можна зробити висновок, що його світлість вочевидь буде наполягати на цілковитому вигнанні турків із Європи, повній свободі Проток та отриманні Росією території з обох боків Босфора, щоб бути в змозі охороняти вхід до Чорного моря у військовий період... До останнього часу він стверджував, що Росія буде задоволена домовленістю, згідно якої Константинополь і деяка територія навколо нього буде нейтралізована і отримає статус вільного порту. Однак з того часу, як турки почали військові дії, захоплення російської громадськості питанням Константинополя та Проток стало настільки сильним, що я маю сумніви, що вони погодяться відмовитись від омріяної ідеї включити Константинополь до складу імперії" [25, р. 55].

Як зауважував Дж. Бьюкенен у своїх мемуарах, було очевидно, що листопадові 1914 р. обіцянки щодо Проток "не надовго задовольнили російський уряд. Протя-

гом зими 1914 р. ці амбіції все посилювались, і в Думі голосні заяви міністрів про блискуче майбутнє Росії на берегах Чорного моря були зустрінуті бурхливими вітаннями" [5, с. 157].

Особливе занепокоєння Петербурга викликав початок 18 лютого 1915 р. Дарданелльської британсько-французької військово-морської операції, яка мала своєю метою захоплення протоки Дарданелл та Константинополя, відкриття Чорноморських проток для судноплавства країн Антанти і зрештою вихід Османської імперії з війни. Варто наголосити, що недоцільно розглядати причини проведення британсько-французьким флотом штурму Дарданелл у лютому-березні 1915 р. лише як виключно антиросійську акцію, спрямовану на те, щоб не дозволити Росії захопити принаймні до завершення війни Константинополь та Протоки. Можна стверджувати, що західні союзники були занепокоєні тим, що Росія може розпочати сепаратні переговори з центральними державами, домовитись з ними про задоволення своїх прагнень щодо Проток й після цього вийти з війни. Тому захоплення британсько-французькими збройними силами Босфора та Дарданелл унеможливувало ці перспективи. Водночас потрібно зауважити, що успішне проведення вищезгаданої операції дозволило б відновити судноплавство Босфором та Дарданеллами, чого потребували як російська економіка, так і збройні сили. Важливо звернути увагу на те, що одним з факторів, який сприяв рішенню британського уряду провести атаку Дарданелл, було звернення головнокомандувача російської армії до союзників, щоб вони своїми діями проти Османської імперії відволікли її ресурси від російсько-османського кавказького фронту й таким чином полегшити там становище російських військ. Головний ініціатор та організатор Дарданелльської операції У. Черчилль, плануючи цю акцію, насамперед керувався мотивами посилення боротьби з ворожим військово-політичним альянсом [10, с. 60–75].

Варто зауважити, що британська дипломатія намагалась переконати царський уряд у безпідставності його побоювань, що Дарданелльська операція може завадити забезпеченню його планів щодо Проток [2, с. 241–242].

Однак, Росія була зовсім не певною, що Лондон та Париж, незважаючи на попередні обіцянки, погодяться після того, як їх армія за допомогою грецьких військ займе Константинополь та Протоки, задовольнити вимоги щодо цих територій з боку Петрограда [28, р. 152]. Ці обставини спонукали петроградський кабінет нарешті протягом 1–4 березня 1915 р. розробити свої конкретні офіційні пропозиції стосовно його інтересів щодо Константинополя та Проток й водночас в цей же період розпочати активно тиснути задля їх прийняття на британську та французьку дипломатію [27, р. 127].

Російські вимоги були остаточно окреслені у меморандумі С. Сазонова до британського та французького послів у Петрограді від 4 березня 1915 р. У цьому документі зазначалося: "Плин останніх подій спонукає його величність Миколу II до думки, що питання Константинополя та Проток повинно бути вирішене згідно столітніх прагнень Росії. Будь-яке його вирішення буде недостатнім та нетривким, якщо місто Константинополь, західний берег Босфора, Мармурового моря та Дарданелл, а також Південна Фракія по лінії Енос-Мідія не будуть приєднані до Російської імперії. Таким же чином, з причини стратегічної необхідності, частина азійського узбережжя між Босфором, річкою Сакарією та пунктом, визначеним в Ісмідській затоці, а також острови Мармурового моря, острови Імброс та Тенедос (в Егейському морі – *авт.*) повинні

бути приєднані до імперії" [16, с. 252; 32, р. 158]. Далі С. Сазонов запевнив, що коли Лондон та Париж дослухаються до російських побажань, то "можуть бути певними, що зустрінуть з боку імператорського уряду таке ж сприяння здійсненню планів, які можуть з'явитися в них стосовно інших територій Оттоманської імперії й інших місць" [16, с. 252]. Таким чином, Росія, окресливши свої вимоги щодо Константинополя та Проток на початку березня 1915 р. та запропонувавши Лондону та Парижу визначити прийнятні для себе компенсації, ініціювала переговори стосовно подальшого розподілу Османської імперії [13, с. 367].

Лондонський та паризький кабінети були вражені масштабами вищезгаданих російських пропозицій, оскільки вони виходили за межі традиційних вимог Росії з цього питання [24, S. 173]. Особливо негативної позиції, в цьому сенсі дотримувалась французька дипломатія. Президент Франції Р. Пуанкаре, як він стверджує у своїх мемуарах, не лише був приголомшений цими несподіваними російськими вимогами щодо Константинополя та Проток, але й безапеляційною манерою їх висловлення царською дипломатією [18, с. 496–497].

Царський уряд, довідавшись, що найближчий союзник обурюється його надто далекосяжними вимогами, задля того, щоб відразу змусити Париж до плідного переговорного процесу, вдався, вже на офіційному рівні, до своїх найдієвіших аргументів. Він наголосив, що, якщо Франція не змінить своєї позиції, то це може посилити можливості укладання сепаратного миру Росії з Німеччиною та вихід її з війни. Паризькі політики та військові усвідомлювали, що для Франції така перспектива зумовила б її швидку та цілковиту поразку у війні [28, р. 153].

Ще одним мотивом для союзників Петрограда погодитись на російські вимоги щодо Проток було те, що вона могла отримати за це щедre відшкодування. Зокрема керівник Форін офісу Е. Грей у розмові з радником президента США полковником Г. Хаузом 7 березня 1915 р. зауважив, що, "якщо віддати їй (Росії – *авт.*) Константинополь і Протоки, вона погодиться на будь-які інші умови миру" [1, с. 185; 12, с. 203].

Остаточне рішення Великої Британії стосовно відповіді на вищезгаданий меморандум С. Сазонова було прийнято на засіданні Військової ради 10 березня 1915 р., у якій брав участь кабінет міністрів у повному складі, а також військово керівництво та лідери парламентських (в тому числі і опозиційних) партій [12, с. 161]. Е. Грей, який головував на цих зборах, у своїй вступній промові пояснив присутнім, що вони, визначаючи свою позицію, мають невеликий вибір: "Якщо повністю не прийняти вимоги Росії, то вона може укласти окремий мир з Німеччиною. Негайне вирішення питання повинно також усунути російські заперечення щодо залучення до нас нових союзників" [31, р. 65].

Зважаючи на ці обставини, Військова рада вирішила погодитись з російськими вимогами. Однак, враховуючи те, що їх реалізація суттєво порушила б баланс сил у Східному Середземномор'ї та на Близькому Сході, було визнано за необхідне, щоб Лондон отримав достатні компенсації за рахунок інших частин Османської імперії задля здобуття гарантій безпеки та непорушності британських інтересів у цьому, ключовому для його політики, регіоні [23, р. 324–325; 31, р. 65].

Британське посольство в Росії 12 березня 1915 р. повідомило петроградський кабінет про згоду своєї країни на російські вимоги щодо Константинополя та Проток від 4 березня 1915 р. за умови переможного завершення війни та компенсацій Лондону і Парижу в інших регіонах Османської імперії [14, с. 274]. Британський посол Дж. Бьюкенен додатково висловив сподівання,

що Росія дослухається до побажань його уряду стосовно вирішення майбутньої долі азійських територій Туреччини, які будуть визначені дещо пізніше, а також погодиться на передачу під контроль Великої Британії нейтральної зони Ірану, окресленої згідно угоди 1907 р. Крім того, Дж. Бьюкенен підкреслив, що для його країни важливо, щоб Росія не чинила перепон для участі у Дарданелльській операції, а також допомогла залучити до співробітництва з Антантою Болгарію та Румунію, і переконала ці держави, що російська політика стосовно Проток не буде загрозою для їх інтересів. Важливою умовою Лондона було також те, щоб Петроград гарантував свободу торгівельного мореплавства Протоками та використання Константинопольського порту для транзиту товарів [14, с. 275–277].

20 березня 1915 р. російський посол у Лондоні О. Бенкендорф повідомив Е. Грея про згоду Росії на ці британські умови. Щоправда, водночас було висловлено побажання отримати до російської сфери впливу ще й північну частину Афганістана [20, с. 284–285].

Можна погодитись із думкою Р. Пуанкаре, що саме російські ініціативи від 4 березня 1915 р. поклали початок поділу Османської імперії, що, всупереч логіці, заперечували радянські історики, звинувачуючи у цьому насамперед Париж [13, с. 373; 18, с. 501–502]. Зокрема, французький президент у своєму листі до посла у Росії М. Палеолога стверджував: "Віддача Росії Константинополя та Проток означає розподіл Оттоманської імперії. Ми не маємо жодних розумних підстав бажати цього. Якщо він невідворотний, то ми не хочемо, щоб він відбувся за наш рахунок" [18, с. 501–502]. Варто згадати, зважаючи на це, що Франція традиційно була головним позичальником Порти й тому, як зауважував свого часу німецький канцлер Б. Бюлов, "проводила політику турецького кредитора", спрямовану на збереження цієї держави [26, S. 202].

Р. Пуанкаре також сформулював у вищезгаданому листі французькі вимоги, які стали згодом однією з головних позицій у подальших переговорах з царською дипломатією: "Окрім збереження наших економічних інститутів на Близькому Сході і наших економічних інтересів у Малій Азії, домогтися визнання прав на Сирію, Александретту і вілаєт Адану. Однак володіння Константинополем і його околицями дає Росії не лише привілеї в успадкуванні Оттоманської імперії. Воно веде Росію через Середземне море до спільноти західноєвропейських держав і дає їй можливість завдяки виходу у незакрите море стати великою морською державою. Таким чином, у європейській рівновазі буде повна зміна. Такий приріст сил може для нас бути прийнятним лише тоді, якщо ми самі отримаємо із війни рівноцінні вигоди" [18, с. 502].

Російські вимоги щодо володіння османською столицею та Босфором і Дарданеллами були предметом обговорення на бурхливих засіданнях комісії із закордонних справ французького парламенту. Як писав у своєму щоденнику британський посол у Парижі Ф. Берті, ця "комісія висловила ознаки значного невдоволення, а два її члени заявили рішучий протест" [4, с. 52]. За свідченням Ф. Берті, між французьким політикумом було поширене таке переконання: "Росія у ролі володаря Константинополя буде панувати над Румунією, Болгарією, Грецією і Анатолією, проникаючи аж до святих місць, погрожуючи Суецькому каналу і тримаючи у своїх руках два пункти Багдадської залізниці, тобто Скутарі в Малій Азії, а також на Кавказі. Всі зусилля Англії і Франції на заході виявляться тоді безрезультатними, оскільки не буде більше вільного Середземного моря і їм доведеться разом із залишками

Німеччини кувати зброю проти гегемонії, яку важко буде подолати" [4, с. 54].

Зрештою під впливом загрози переорієнтації російської правлячої еліти на співпрацю з центральними державами та зважаючи на те, що лондонський кабінет вже погодився на російські вимоги від 4 березня 1915 р., французька дипломатія змушена була також дати на це принципову згоду. 16 (3) березня 1915 р. французький посол у Петрограді М. Палеолог, як свідчить стенограма російського МЗС, повідомив С. Сазонова: "Франція виявила готовність погодитись на реалізацію наших (російських – *авт.*) побажань щодо Константинополя та Проток за умови, що ми у свою чергу погодимось на приєднання до Франції Сирії та Кілікії" [17, с. 494].

Дискусія між Парижем та Петроградом з приводу територіальних претензій Франції тривала до 10 квітня 1915 р., коли були остаточно узгоджено ці позиції. Саме того дня Франція, нарешті, офіційно погодилась на російські вимоги, окреслені в меморандумі С. Сазонова від 4 березня 1915 р., щодо володіння Константинополем та Протоками. Щоправда, Париж, як і свого часу Лондон, обумовив це тим, що "війна буде доведена до переможного завершення" [6, с. 295].

Британський історик М. Андерсон, досить слушно стверджував, що "російський меморандум від 4 березня 1915 р. спричинив вже протягом кількох наступних тижнів виникнення масштабних схем політичних та територіальних змін на величезній території" [8, л. 1–9; 23, р. 325].

У той час, як паризький кабінет ще під час дискусії з царським урядом з приводу майбутнього Проток та Константинополя у березні – квітні 1915 р. сформулював свої пропозиції стосовно власних територіальних придбань на теренах Османської імперії, Лондону був потрібен для цього більш тривалий період. Тому протягом березня – листопада 1915 р. у британському уряді розгорнулись інтенсивні дискусії щодо визначення оптимального варіанту поділу османської спадщини. До уваги бралися як економічні інтереси, так і міркування геополітичного характеру, а саме формування дієвої системи стримувань та противаг поширенню передусім російської, а також французької експансії на Близькому Сході. Звичайно, Форін офіс турбувався про безпеку його комунікацій з Індією й відтак, зміцнення стратегічних позицій на підступах до цієї своєї найціннішої колонії, а також переймався економічними інтересами у Перській затоці. Після того, як ця програма дій була з'ясована поміж британським політикумом, Лондону довелося ще докласти значних зусиль задля її узгодження з Парижем [31, с. 70–72] протягом листопада – грудня 1915 р. [34, р. 162].

Зрештою 3 січня 1916 р. між Великою Британією та Францією було укладено попередній договір, який визначав їхні територіальні придбання на теренах Османської імперії. 9 березня 1916 р. Лондон та Париж ознайомили із своїми пропозиціями царський уряд, який висловив до них низку власних умов та претензій стосовно інших османських володінь, що зумовило новий раунд трьохсторонніх переговорів. Лише 26 березня 1916 р. було остаточно узгоджено ці позиції у французько-російській угоді, до якої приєдналась Велика Британія [8, л. 1–9; 9, с. 26; 21, с. 292; 34, р. 162].

16 травня 1916 р. Лондон та Париж розробили остаточну редакцію цього документу, який називали договором Сайкса-Піко (від імені уповноважених цих держав на переговорах). Згідно з ним, Велика Британія отримувала Месопотамію та поширювала свою сферу впливу на більшу частину Аравійського півострова. Палестина передавалась під міжнародний контроль.

Франція здобула Сирію, Ліван, Кілікію, Малу Вірменію, частину Курдистану та Східної Анатолії й розповсюджувала свій вплив на частину Аравії північніше Неджа. Росія, окрім Константинополя та Чорноморських проток, отримала Трапезунд, Ерзерум, Боязет, Ван, Бітліс, частину Курдистану й території вздовж Південного Причорномор'я [30, р. 162–163]. 23 травня Е. Грей передав текст цієї угоди із включеними до нього побажаннями царського уряду російському послу в Лондоні О. Бенкендорфу [29, р. 162–163].

Отже, можна зробити висновок, що суперечності між Великою Британією, Францією та Росією стосовно Османської імперії суттєво послаблювали Антанту в її боротьбі з країнами Четверного союзу. Проте, водночас, Лондон та Париж майстерно користувалися прагненням царського уряду підпорядкувати протоки Босфор та Дарданелли, разом з османською столицею Константинополем, щоб стимулювати Петербург до активної участі у війні до "переможного кінця". Вимоги Росії до своїх союзників про передачу їй після перемоги у війні цих османських володінь, висловлені 4 березня 1915 р., започаткували домовленості країн Антанти про розподіл величезних територій Османської імперії, остаточно окреслені в договорі Сайса-Піко від 16 травня 1916 р.

1. Архив полковника Хауза. – М., 2004. – Т. 1. 2. Бенкендорф – Сазонов. 12 / 25 февраля 1915 // Константинополь и Проливы. Документ бывшего Министерства иностранных дел. (Далі –Константинополь и Проливы). – М., 1925. – Т. I. – № XXXVI. 3. Бенкендорф – Сазонов. Лондон, 9 ноября / 27 октября 1914. // Международные отношения в эпоху империализма. Документ из архивов царского и временного правительств. – М., 1933–1940. (Далі – МОЭИ). – Серия 3. – Т. 6. – Ч. 2. – № 484. 4. Берти Ф. За кулисами Антанти. Дневник британского посла в Париже 1914–1919. – М., 1927. 5. Бьюкенен Дж. Мемуары дипломата: Воспоминания, мемуары. – М.-Мн., 2001. 6. Вербальная нота французского посольства в Петрограде на имя российского министра иностранных дел С.Д. Сазонова. Петроград, 10 апреля 1915. // Константинополь и Проливы. – М., 1925. – Т. I. – № XCIX. 7. Емец В. А. Проблема Черноморских проливов во внешней политике России в период первой мировой войны // Россия и Черноморские проливы (XVIII–XX столетия) / под ред. Л. Н. Нежинского, А. В. Игнатова. – М., 1999. 8. Записка члена

Государственного Совета Палицина "Соображения о желательной в Малой Азии границе". 18 марта 1915 г. // Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф. 601. – Оп. 1. – Д. 601. 9. История дипломатии. – М., 1965. – Т. III. 10. Машевский О. П. Причины та передумови Дарданелльської операції // Сходознавство. – 2011. – № 53. 11. Машевский О. П. Проблема Черноморских проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.). – К., 2010. – 792 с. 12. Никон А.Д. Вопрос о Константинополе и Проливах во время первой империалистической войны. 1914–1915. – Дисс... канд. ист. наук. – М., 1948. 13. Нотович Ф.И. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. – М.-Л., 1947. – Т.1. 14. Памятная записка великобританского посольства в Петербурге российскому министру иностранных дел С. Д. Сазонову. Петроград, 12 марта 1915 г. // Там само. – М., 1925. – Т. I. – № LXXVI. 15. Памятная записка великобританского посольства в Петербурге российскому министру иностранных дел С. Д. Сазонову. Петроград, 12 марта 1915 г. // Там само. – № LXXVII. 16. Памятная записка российского министра иностранных дел С. Д. Сазонова французскому и великобританскому послам в Петрограде М. Палеологу и сэру Дж. Бьюкенену. Петроград, 19 февраля / 4 марта 1915 г. // Там само. – № XLIX. 17. Поденная запись министерства иностранных дел. 16 / 3 марта 1915. // МОЭИ. – Серия 3. – Т. 7. – Ч. 1. – № 381. 18. Пуанкаре Р. На службе Франции 1914 – 1915: Воспоминания. Мемуары. – М.-Мн., 2002. – Т. I. 19. Русаков К.А. Проблема Черноморских проливов во внешней политике Великобритании, 1892–1920 гг. Дисс... канд. ист. наук. – Луганск, 2003. 20. Сазонов – Бенкендорф. Петроград, 7 / 20 марта 1915. // Константинополь и Проливы. – М., 1925. – Т. I. – № LXXVIII. 21. Сазонов С.Д. Воспоминания. – Минск, 2002. 22. Янчулев С.А. Борбата за един световен град 1907–1917. – София, 1945. 23. Anderson M.S. The eastern question. 1774–1923. – London, 1965. 24. Benckendorff – Iswolski. London, den 22 Februar / 7 März 1915. // Der Diplomatische Schriftwechsel Iswolskis aus den Jahren 1914–1917. Iswolski im Weltkrieg. – Berlin, 1926. (Далі –Iswolski. 1914–1917). – № 263. 25. Buchanan – Grey. St. Petersburg, November 22, 1914. // Macfie A.L. The straits question 1908–36. – Saloniki, 1993. 26. Bülow – Wilhelm II. Berlin, den 22 Oktober 1908. Anlage I. // Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914. (Далі – G.P.). – В. 26 (1). – № 9061. 27. Fuad A. La Question des Détroits. – P., 1928. 28. Graves P. P. The question of the Straits. – L., 1971. 29. Grey – Benckendorf. London, 23 May 1916. // Anderson M.S. The great powers and the Near East 1774–1923. – London, 1970. 30. Grey – Cambon. London, 16 May 1916. // Ibid. 31. Macfie A.L. The straits question 1908–36. – Saloniki, 1993. 32. Russian Circular Telegram of 4 March 1915. // Anderson M.S. The great powers and the Near East 1774–1923. – London, 1970. 33. Sazonow – Iswolski. St. Petersburg, den 29 November / 12 Dezember 1914. // Iswolski. 1914–1917. – № 236. 34. The Sykes-Picot Agreement, 26 pril-23 October 1916. // Anderson M.S. The great powers and the Near East 1774–1923. – London, 1970.

Надійшла до редколегії 17.02.12

С. Мотрук, канд. іст. наук, доц.

ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ

Стаття висвітлює ключові напрями зовнішньої політики Чеської Республіки наприкінці XX – на початку XXI ст. Проаналізовано основні етапи процесу інтегрування країни до НАТО та Європейського Союзу.

The article deals with some basic directions of foreign policy of the Czech Republic at the end of XX – at the beginning of XXI cent. The basic stages of process of integration to NATO and European Union are analysed.

Наймасштабнішими процесами сучасної доби, якщо брати до уваги обсяги зумовлених ними явищ, стали розширення трансатлантичних та загальноєвропейських структур на Схід. Кожна з країн Центрально-Східної Європи, в тому числі Чехія, пройшла свій власний, вельми складний шлях до НАТО та Європейського Союзу, повноправним членом яких вона стала у 1999 та 2004 рр. Наукова актуальність даного дослідження зумовлена теоретичною значущістю його предмета та можливістю практичного застосування окремих висновків і узагальнень. Досвід зовнішньополітичної активності ЧР в цілому й її кроків на шляху євроатлантичної інтеграції зокрема мають безперечний інтерес для усвідомлення сутності змін в системі міжнародних відносин на межі XX–XXI ст. та їхнього впливу на геополітичне становище України.

1 січня 1993 р. на політичній мапі світу з'явилася нова незалежна країна – Чеська Республіка. Основні напрями її зовнішньої політики впливали з головного магістрального курсу "повернення до Європи", проголошеного "оксамитовою революцією" 1989 р. Вони знайшли своє відображення в Концепції зовнішньої

політики ЧР, затвердженій урядом країни в лютому 1999 р., яка надалі корегувалася та оновлювалася в контексті відповідних політичних реалій [30, 31, 35].

Активний пошук нових пріоритетів розвитку стратегічного партнерства та забезпечення національної безпеки Чехії з урахуванням специфіки її геополітичного становища розпочався вже в перші роки незалежності. Після припинення існування "радянського блоку", в структурі якого важливу роль відігравали Організація Варшавського Договору (ОВД) та Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), та слов'янських федерацій в Європі чітко визначилися ключові стратегічні цілі ЧР: політична – вступ до НАТО, економічна – до ЄС.

Обидва завдання розглядалися керівництвом країни як взаємопов'язані та взаємообумовлені. Їхнє вирішення означало кінець культивованої тут століттями панслов'янської ідеї та повернення до європейської, точніше кажучи, германської орієнтації, що існувала раніше та мала глибокі історичні традиції [12]. У Празі домінувало переконання, що з геополітичної точки зору Чехія вже віддалася від тієї частини придунайського регіо-

© Мотрук С., 2012